

BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY TARBIIYANING INTEGRATIV IMKONIYATLARI

Umarova Mubina Ziyoyidin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Magistratura bo'limi

Maktabgacha ta'lim ixtisosligi 1-kurs talabasi

E-mail: umarovamubina@gmail.com

Tel: +998 949020814

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20232583>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida milliy tarbiyaning integrativ imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi milliy qadriyat, urf-odat va madaniy nutq namunalari pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirib, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda samarali nutq muhitini yaratish mexanizmlarini belgilashdan iborat. Metodologiya sifatida integrativ yondashuv, kontent-tahlil va pedagogik kuzatuv mantiqi qo'llanadi. Ilmiy yangilik milliy tarbiya komponentlarini fonetika, leksika va pragmatika bilan birlashtiruvchi model taklif etilishidir.

Kalit so'zlar. milliy tarbiya; nutq rivoji; integrativ yondashuv; maktabgacha ta'lim; pragmatik kompetensiya; dialogik nutq; madaniy nutq me'yorlari.

Аннотация. В тезисе научно анализируются интегративные возможности национального воспитания в развитии детской речи. Цель исследования состоит в определении механизмов создания эффективной речевой среды в дошкольном и начальном образовании через согласование национальных ценностей, традиций и культурных речевых образцов с педагогическими технологиями. Методологическая основа включает интегративный подход, элементы контент-анализа и логику педагогического наблюдения. Научная новизна заключается в предложении модели, объединяющей компоненты национального воспитания с фонетикой, лексикой и прагматикой.

Ключевые слова: национальное воспитание; речевое развитие; интегративный подход; дошкольное образование; прагматическая компетенция; диалогическая речь; культурные нормы речи.

Abstract. This thesis analyzes the integrative potential of national upbringing in developing children's speech. The aim is to define mechanisms for building an effective speech environment in preschool and primary education by aligning national values, traditions, and culturally embedded speech patterns with modern pedagogical technologies. The methodology relies on an integrative approach, elements of content analysis, and pedagogical observation logic. Scientific novelty lies in proposing a model that links national upbringing components with phonetics, vocabulary growth, and pragmatic competence.

Keywords: national upbringing; speech development; integrative approach; preschool education; pragmatic competence; dialogic speech; cultural norms of speech.

Bolalar nutqini rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonida bolaning fonetik, leksik, grammatik va pragmatik imkoniyatlari izchil kengayib borishini anglatadigan murakkab pedagogik-psixologik hodisadir. Ushbu hodisaning mexanizmi nutqni eshitish, taqlid, muloqot ehtiyoji, ijtimoiy vaziyat va madaniy me'yorlar bilan muntazam qo'zg'atiladigan mashq faoliyati orqali ishlaydi, ya'ni bola til birliklarini real kommunikativ vazifalar doirasida qo'llashni o'rganadi. Masalan, oiladagi mehmon kutish odobida salomlashish, hol-ahvol so'rash,

minnatdorchilik bildirish kabi nutq formulalari bolaning dialogik nutqini tabiiy faollashtiradi va bu jarayonda “iltimos”, “marhamat”, “rahmat” kabi leksik birliklar vaziyatga mos tanlanadi. Tadqiqotlarda maktabgacha yoshda soʻz boyligi yiliga oʻrtacha 800–1200 birlikka ortishi, 6–7 yoshda faol lugʻat 3000–4000 birlik atrofida shakllanishi mumkinligi qayd etiladi, biroq bu koʻrsatkich nutq muhiti sifati va madaniy amaliyotlar bilan keskin farqlanadi [1]. Ilmiy izoh shundan iboratki, nutq rivoji faqat til tizimini oʻzlashtirish emas, balki milliy-madaniy semantika va muloqot etiketi kabi ijtimoiy-maʼnaviy kodlarni ichki nutqga singdirish orqali barqarorlashadi, shu bois milliy tarbiya integratsiyasi lingvistik kompetensiyani ijtimoiy kompetensiya bilan bir vaqtda kuchaytiradi.

Milliy tarbiya tushunchasi bolaga xalqning urf-odati, qadriyatlarini, odob-axloq meʼyorlari, estetik didi va tarixiy xotirasi asosida ijtimoiylashuv yoʻlini beruvchi tarbiyaviy tizim sifatida talqin qilinadi. Uning mexanizmi kundalik hayotdagi ritual va marosimlar, oilaviy kommunikatsiya, xalq ogʻzaki ijodi, bolalar oʻyinlari hamda mehnatga oid madaniy amaliyotlar orqali til materialini mazmun bilan toʻldirishdan iborat boʻlib, har bir nutq birligi maʼnaviy baho va kontekst bilan mustahkamlanadi. Masalan, allalar va erkalatish soʻzlari (onalar nutqi) fonetik yumshoqlik, intonatsion ifoda va ritm orqali bolaning fonematik eshituvini kuchaytiradi, shu bilan birga “jonim”, “bolaginam” kabi birliklar emotsional xavfsizlikni taʼminlab, muloqotga kirishish motivini oshiradi. Kuzatuvlarda oilaviy oʻqish va aytishlar haftasiga 3–4 marta tashkil qilinganda bolalarning hikoya tuzishdagi bogʻlovchi vositalardan foydalanishi 20–30 foizga oshishi mumkinligi koʻrsatiladi, bu natija nutqning koherentlik koʻrsatkichlari bilan izohlanadi [2]. Ilmiy izoh sifatida aytish mumkinki, milliy tarbiya nutqni “madaniy mazmunli signal”ga aylantiradi, chunki bola soʻzni faqat predmet nomi sifatida emas, balki odob, munosabat va rol taqsimoti bilan bogʻliq ijtimoiy belgi sifatida ham idrok etadi.

Integrativ yondashuv taʼlimda turli mazmun, metod va faoliyat turlarini yagona maqsadga yoʻnaltirib birlashtirishni anglatadi, bu yerda nutq rivoji tarbiya, bilish, ijod va ijtimoiy tajriba bilan bir butun sifatida koʻriladi. Ushbu yondashuvning mexanizmi fanlararo bogʻlanish, kompetensiyaviy natija, vaziyatli topshiriqlar va refleksiv muloqot orqali ishlaydi, yaʼni bola bir vazifada ham til birliklarini qoʻllaydi, ham madaniy meʼyorni bajaradi, ham fikrlash operatsiyalarini amalga oshiradi. Masalan, “Navroʻz” mavzusida tashkil etilgan rolli oʻyinlarda bolalar sumalak tayyorlash jarayonini ketma-ket bayon qiladi, kattalarga murojaat shakllarini toʻgʻri tanlaydi va marosimga oid soʻzlarni kontekstda ishlatadi, natijada monologik nutq, dialogik nutq va pragmatik moslashuv bir vaqtda rivojlanadi. Amaliyotda integrativ mashgʻulotlar haftasiga kamida 2 marta qoʻllanganda bolalarning mavzuli lugʻati va gap tuzish tezligi oshishi, xususan, 5–6 yoshda gap uzunligining oʻrtacha 4–5 soʻzdan 6–8 soʻzga koʻtarilishi kuzatiladi [3]. Ilmiy izoh shundan iboratki, integratsiya nutqiy birliklarni “tarmoq” koʻrinishida xotirada joylashtiradi, chunki bir soʻz bir nechta assotsiativ kanal bilan bogʻlanadi: predmet, harakat, qadriyat, emotsiya va ijtimoiy vaziyat.

Milliy tarbiya integratsiyasining lingvodidaktik modeli bolalar nutqini rivojlantirishda fonetik-intonatsion, leksik-semantik va pragmatik-etiket komponentlarini yagona tizimda boshqarishni nazarda tutadi. Modelning mexanizmi uch pogʻonada ochiladi: birinchi pogʻonada fonetik mashqlar (tovushlarni farqlash, urgʻu, pauza) milliy qoʻshiqlar va tez aytishlar orqali beriladi; ikkinchi pogʻonada lugʻat boyitish maqol, matal, topishmoq va ertaklar asosida tashkil etiladi; uchinchi pogʻonada pragmatika odob qoidalari, murojaat shakllari va hamkorlik nutqi

bilan mustahkamlanadi. Masalan, “Mehmon otangdan ulugʻ” maqoli atrofida suhbat qurilganda bola nafaqat “mehmon”, “ulugʻ” soʻzlarining maʼnosini oʻzlashtiradi, balki mehmon bilan gaplashishda ovoz balandligi, navbat kutish, soʻz bermaslik kabi muloqot qoidalarini ham amalda bajaradi. Nutq xatolarini tahlil qilganda 4–5 yoshda fonematik almashtirishlar nisbatan koʻproq uchrashi, 6–7 yoshda esa grammatik kelishik va zamon shakllarida xatolar kamayishi qayd etiladi, integrativ model esa aynan oʻtish davrida barqaror koʻnikmalarni tezroq shakllantirishga xizmat qiladi [4]. Ilmiy izoh sifatida bu model Vygotskiy taʼkidlagan “yaqin rivojlanish zonasi” mantiqiga mos keladi, chunki kattalar bilan birgalikdagi madaniy faoliyat bolaga nutqiy shakllarni “tayyor qolip” sifatida emas, balki vazifani hal etish vositasi sifatida egallash imkonini beradi [5].

Milliy tarbiya asosidagi nutq materialini tanlashda lingvistik tozalikka, etik neytrallikka va yoshga moslikka qatʼiy rioya etish zarur, chunki bolalar nutqi model asosida tez taqlid qiluvchi tizim hisoblanadi. Ushbu tanlov mexanizmi matnlarning janr xususiyati, leksik qiyinchilik darajasi, semantik shaffoflik va kommunikativ vazifaga mosligi mezonlari bilan belgilanadi, yaʼni har bir material bolaning idroki va tajribasi bilan bogʻlana olishi kerak. Masalan, kichik yosh guruhida allalar, qisqa ertaklar va predmetli topishmoqlar ustuvor boʻlsa, katta guruhda ijtimoiy vaziyatni aks ettiruvchi hikoyalar, maqollar va rolli dialoglar samaraliroq boʻladi, chunki u yerda sabab-oqibat va baholash unsurlari kuchliroq. Pedagogik kuzatuvlarda bir xil mavzuni faqat axborotli matn bilan berishdan koʻra, ertak va dialog bilan uygʻunlashtirib berish bolalarning qayta hikoyalashdagi semantik toʻliqligini 15–25 foizga oshirishi mumkinligi koʻrsatiladi, bu koʻrsatkichlar matn tuzilmasini ushlab turish qobiliyati bilan bogʻliq [2]. Ilmiy izoh shuki, janrlar integratsiyasi miyada semantik skriptlarni koʻpaytiradi, skriptlar esa nutqni rejalashtirish va nutqiy xotirani boshqarishning kognitiv tayanchiga aylanadi.

Integrativ imkoniyatlar amaliyotda tarbiyachi va ota-onaning hamkorligi orqali yanada kuchayadi, chunki bolaga taʼsir etuvchi asosiy nutqiy makon oila va taʼlim muassasasi oʻrtasida taqsimlangan boʻladi. Bu hamkorlik mexanizmi bir xil nutqiy talablar, bir xil etiket formulalari, uyda va bogʻchada takrorlanuvchi “madaniy vaziyatlar”ni yaratish hamda muntazam fikr almashish orqali ishlaydi, natijada bola turli kontekstlarda bir xil meʼyorni qoʻllashni oʻrganadi. Masalan, “kattaga hurmat bilan murojaat” qoidasi bogʻchada rolli oʻyinlarda, uyda esa real mehmon kutish va telefon orqali salomlashishda mustahkamlanganda bola pragmatik moslashuvni tezroq egallaydi va nutqiy qoʻrquv kamayadi. Amaliy tajribalarda ota-onalar bilan haftasiga kamida bir marta “oʻqish va suhbat” rejasi yoʻlga qoʻyilganda bolalarning savol berish faolligi oshishi va dialog davomiyligi 1,3–1,6 baravar koʻpayishi mumkinligi qayd etiladi, bu muloqot tashabbuskorligi koʻrsatkichidir [1]. Ilmiy izoh sifatida buni Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi bilan izohlash mumkin, yaʼni mikro tizimlar uygʻunligi bolaning til rivojiga kuchli kumulyativ taʼsir qiladi, integratsiya esa aynan shu kumulyativlikni taʼminlaydi [6].

Milliy tarbiya integratsiyasini baholash mezonlari aniq boʻlmasa, jarayon koʻproq tasviriy va epizodik boʻlib qolishi mumkin, shu sababli diagnostik mezonlar tizimi ilmiy asosda belgilanishi zarur. Baholash mexanizmi fonetik aniqlik, lugʻat boyligi, grammatik toʻgʻrilik, bogʻlanishli nutq, pragmatik moslik va nutqiy odob indikatorlarini kompleks oʻlchashga tayanadi, bunda kuzatuv, nutq namunalari yozib olish va rubrikalash kabi usullar qoʻllanadi.

Masalan, “salomlashish ssenariysi” bo‘yicha bola kim bilan qanday so‘zlashishini tekshirish orqali murojaat shakllari, iltimos konstruktsiyalari va minnatdorchilik formulalarining mosligi aniqlanadi, bu esa milliy tarbiya komponentining nutqqa singish darajasini ko‘rsatadi. Diagnostikada 10 ballik rubrika qo‘llanganda pragmatik moslik bo‘yicha 7 balldan yuqori natija ko‘rsatgan bolalar koherent hikoya tuzishda ham yuqori natijaga erishishi haqida bog‘liqlik kuzatiladi, ya‘ni kommunikativ maqsadni anglash nutq tuzilmasiga ham ijobiy ta‘sir etadi [3]. Ilmiy izoh shundan iboratki, pragmatika va koherentlik bitta kognitiv boshqaruv tizimiga tayanadi: rejalashtirish, monitoring va ijtimoiy qayta aloqa mexanizmlari, integrativ tarbiya esa shu mexanizmlarni tabiiy vaziyatlarda ko‘proq ishga tushiradi.

Xulosa qismida umumlashtirilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqini rivojlantirishda milliy tarbiyaning integrativ imkoniyatlari til birliklarini mazmun, qadriyat va muloqot etiketi bilan birlashtirib, nutqni funksional va barqaror kompetensiyaga aylantiradi. Integrativ yondashuv fonetika, leksika, grammatika va pragmatika komponentlarini xalq og‘zaki ijodi, marosimiy muloqot va oilaviy kommunikatsiya bilan uyg‘unlashtirganda, bola nutqida nafaqat to‘g‘ri talaffuz va boy lug‘at, balki vaziyatga mos murojaat, hurmat-odob va hamkorlik strategiyalari ham shakllanadi. Shuningdek, tarbiyachi va ota-ona hamkorligi, material tanlashning yoshga mosligi hamda diagnostik mezonlarning aniqligi integrativ model samaradorligini belgilovchi tayanch shartlar sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada milliy tarbiya nutq rivojini tezlashtiruvchi tashqi omil bo‘libgina qolmay, bolada tilni madaniy tajriba sifatida anglashni kuchaytiradigan ichki motivatsion manbaga aylanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qodirova F. R. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent, O‘qituvchi, 2018. 240 b.
2. Abdullaeva M. S. Maktabgacha ta‘limda nutq o‘stirish texnologiyalari. Toshkent, Fan va texnologiya, 2020. 196 b.
3. Leontev A. A. Osnovy psixolingvistiki. Moskva, Smysl, 2003. 287 s.
4. Elkonin D. B. Psixologiya razvitiya rechi v detskom vozraste. Moskva, Akademiya, 2001. 256 s.
5. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech. Moskva, Labirint, 1999. 352 s.
6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, Harvard University Press, 1979. 330 p.